

ВІТАЛЬНЯ КЛЮ

Роман ОФІЦИНСЬКИЙ,
доктор історичних наук

КОЛИ НАРОДИВСЯ УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ?

Майже півтора року тому в ужгородській газеті «Післямова» я висловився за відновлення справжньої дати народження Ужгородського національного університету, котру помилково пов'язують із 18 жовтня 1945 р.¹ Статтю в університеті аж зачитали, тому один зацікавлений декан додатково на копіювальному апараті розтиражував її в достатній кількості. Важко пригадати, коли ще таку популярність мала якась праця історика зі штатного розпису УжНУ. Безумовно, не від щирого серця її безкоштовно спрופагували, та не про це сьогодні.

Чи була зворотня реакція? Абсолютно неадекватна. Панове начальники і далі тихцем співмешкають із фальсифікатом. Утім, я спробував іще раз їм підказати: якщо боязко самим глянути правді у вічі, порадьтеся з людьми компетентними². Повноважна комісія здатна розставити все на свої місця. Але історична правда виявилася непотрібною, натомість гостро актуальними стали рентабельні земельні ділянки. І дні знань, підсолонжені попсою, для котрої невідомі президентські труди задля рідної мови.

Що-що, а святкувати вміємо. От і Різдво 2006 р. ми офіційно відзначали аж десять днів у національному масштабі. Слава Богу, й перший в Закарпатті університет має з чого вибирати на будь-який смак та у всі чотири пори року: 19 липня і 18 жовтня, 1 лютого і 28 травня. Було би з ким погоститись. Привід знайдеться. Навіть міфічний.

Отже, нині поведемо мову про подію для Закарпаття непересічну, проте амбівалентну, двозначну.

18 жовтня 2005 р. Ужгородський національний університет відзначив досі найбільше своє свято – 60-річчя від дня народження. Президент України Віктор Ющенко проігнорував ювілей. З вищих керівників держави тільки голова Верховної Ради Володимир Литвин заочно (у вітальній адресі) приділив належну увагу цій визначній даті в історичному календарі Закарпаття. До речі, вдруге поспіль, якщо згадаємо посмертне присвоєння президенту Карпатської

України Августина Волошину звання Героя України в електоральній парламентській заметілі 2002 р. Це так, між іншим – про політичну інтуїцію.

Важко сказати, чому президент В. Ющенко не забажав прозвучати 18 жовтня 2005 р. на святі, котре проводив його довірена особа в одному з виборчих округів (2004 р.), а рівночасно новообраний ректор. Отже, не було ні президентської вітальної адреси, ні спеціального нагородного указу. Чому? Тому що 60-річчя на той момент уже проминуло, а президентові України, можливо, якось було незручно вітати з тривалим запізненням – аж через три місяці. Можливо, чиновники в секретаріаті президента (економіста за фахом) проґавили, а помічники спікера-історика проявили рідкісну пильність.

У чому, власне, справа? Інституції, як нерідко і люди, внаслідок дії суб'єктивного чинника сповнені маленьких метричних таємниць. Часто доводиться діяча відрізняють від офіційних – паспортних. Найбільшими містифікаторами в українській історії були комуністи, котрі до 1991 р. практично все наше минуле потрактували у жанрі фентезі. Тому пригода з датою народження Ужгородського національного університету – такі ж дитячі пустощі, як, приміром, хронологічні фантазії, пов'язані з заснуванням нинішньої Національної академії наук України. Її справжній фундатор – гетьман Павло Скоропадський. Натомість комуністи дату її народження (24 листопада 1918 р.) трохи уточнили (на 11 лютого 1919 р.) і десятиліттями називали себе біологічними батьками.

В обох випадках (НАНУ і УжНУ) фабула типово комуністична: одні створили, інші присвоїли собі лаври. Але щодо Ужгородського національного університету мотиви трохи інакші. Принаймні видно три «гордієві» вузли, раз і назавжди розплутати які не брався жоден фахівець. Перший вузол – призабутий відгомін культу особи Микити Хрущова, першого керівника Радянської України (1938-1949) і Радянського Союзу (1953-1964). Другий – закарпатський локал-патріотизм, якому комуністи відкрили «друге дихання» (кадрові призначення) на тлі нещадних масових репресій у сусідніх західноукраїнських регіонах.

У третьому вузлі зафіксоване відлуння гучної поразки русофілів, які проявили себе у 1920-1930-х рр. У чехословацькій Підкарпатській Русі вони виграли шкільний плебісцит 1937 р., відносно комфортно пережили угорську окупацію, але в умовах форсованої радянізації Закарпатської України їх русифікаторські послуги не знадобилися. Водночас у репресіях проти «націоналістів» і греко-католиків закарпатські русофіли були на чільних ролях, наприклад, прокурор Іван Андрашко, родом із с. Білки (нині Іршавський район). Інші (І. Керча, П. Сова, С. Добош) стали причетними до відкриття першого в краї університету, як виявилось – українського. На тому їх історична місія завершилася в цілому – Москва проігнорувала недоречний експеримент зі зміною національної ідентичності в регіональному вимірі. Отже, весь радянський період Закарпаття природно розвивалося в лоні української національно-культурної традиції.

У розпал жовтневих ювілейних приготувань 2005 р. ректор УжНУ, доктор історичних наук Микола Вегеш відверто засумнівався: «ЦК КПЗУ та НРЗУ 20 липня 1945 р. прийняли спільну постанову про утворення університету. І, мабуть, саме цей день варто би вважати датою заснування в Ужгороді університету»³. Проте і в його твердження закар-

³ Вегеш М. Ужгородський національний університет: учора і сьогодні // Ужгородський національний університет на порозі III тисячоліття / Гол. редкол. М. Вегеш. – Ужгород: Карпати, 2005. – С. 5-9. За структурою статті та викладеним у ній фактажом бачимо виразні сліди творчого запозичення з праці попередників: Гранчак І., Довганич О., Сливка В., Туряниця В. Осередок освіти, науки, культури (Ужгородському державному університету – 50 років). – Ужгород: Патент, 1995. – С. 5-8. У свою чергу корені компоновки цього сюжету сягають в інше ювілейне видання (до 40-річчя з дня заснування). Див.: Довганич О., Лендвел В., Міщенко С. Ужгородський державний університет: Нарис українською та російською мовами, резюме на угорській, сербо-хорватській та словацькій мовах. – Ужгород: Карпати, 1984. – С. 3-6, 39-42.

© Роман Офіцинський, 2007

¹ Офіцинський Р. Коли ж народився Ужгородський національний університет? Радянський міф, який досі не може вмерти // Післямова. – 2006. – 14 лютого. – С. 3; Zakarpat.info. – 12.02.2006.

² Офіцинський Р. УжНУ виповнився 61 рік. На жаль, ректорату не до цього, бо "жнива" – вступні іспити // Післямова. – 2006. – 27 липня. – С. 3.

лася помилка. Ковтнувши архівного пилю, кандидат історичних наук, докторант Неля Жулканич паралельно прояснила: «Заради історичної справедливості початком заснування УжДУ слід би вважати день прийняття рішення Народною Радою і ЦК КПЗУ – 19 липня 1945 р.»¹. Одначе й тут допущено погрішність.

Насправді установчий документ мав назву «Постанова Секретаріату Центрального Комітету Комуністичної Партії Закарпатської України та Народної Ради Закарпатської України з дня 19 липня 1945 р., м. Ужгород, про утворення Закарпато-Українського Університету»². Йшлося про конкретні організаційні заходи, покладені на повноважну комісію: чотири факультети (історичний, філологічний, біологічний та медичний), приміщення (по теперішніх вулицях Підгірній та Августина Волошина) та їх обладнання і ремонт, набір студентів (оголошено наступного дня – 20 липня) та початок їх навчання (1 жовтня) і стипендії, викладацький склад, бібліотеку, а найголовніше – фінансування (5 млн. пенге з бюджету НРЗУ = 2 млн. тодішніх радянських карбованців) і надання 35 квартир для викладачів.

Підписали постанову шість посадових осіб: секретар КПЗУ і голова НРЗУ Іван Турияниця, уповноважені НРЗУ в справах освіти (Іван Керча), комунальних (Петро Сова), лісових (Микола Цуперяк), фінансових (Георгій (Юрій) Івашко), охорони здоров'я (Воробйов). За розподілом службових обов'язків, зрозуміло, лівова частка клопотів припала Івану Керчі (1914-1951). Ось справжні батьки-засновники, причому на ключових постах бачимо майже всіх «місцевих». У сусідніх областях, охопленим рухом опору, «корінні» тоді служили в комуністів тільки найдрібнішими виконавцями і сексотами. За незначним винятком, там керівні посади опинилися в руках «приїжджих радянзаторів». Але й у Закарпатті «місцеві» грали роль маріонеток, тому не дивно, що вони «народили» університет, а «приїжджі» назвали його рідними батьками.

20 липня 1945 р. відділ освіти Народної Ради Закарпатської України оголосив набір студентів на зазначені чотири факультети із терміном навчання чотири роки (історичний та філологічний) і п'ять років (біологічний та медичний). 27 вересня 1945 р. наказом уповноваженого НРЗУ в справах освіти Івана Керчі інспектора середніх шкіл, російського філолога Степана Добоша (1912-1978) призначили повноважним організатором державного Закарпато-Українського університету (з 28 вересня до 1 листопада 1945 р.). Його, уродженця села Обава на Мукачівщині, з локал-патріотичних міркувань досі прийнято вважати першим ректором.

Насправді першого ректора призначено наказом по народному комісаріату освіти УРСР від 5 листопада 1945 р. Ним став кандидат хімічних наук, доцент Аркадій Курішко (1902-1986), родом із Черкащини. До призначення він керував хімічною лабораторією 2-го Українського фронту, а перед війною викладав у Київському державному університеті ім. Т. Шевченка. А. Курішко приступив одночасно до виконання обов'язків ректора Закарпатського державного університету (так зауважено у відповідному документі) і завідувача кафедри органічної хімії 27 листопада 1945 р.

¹ Сторінки історії Ужгородського національного університету: Документи і матеріали / Укл., комент. і передм. Н. Жулканич. – Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2005. – С. 4. Ця фраза буквально переформується з висловлюванням десятирічної давності. Див.: Макара М. Закарпатська Україна: Шлях до воз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород: Патент, 1995. – С. 87. Тодішній директор НДІ карпатознавства при УжДУ кандидат історичних наук, доцент Микола Макара висловився так: «Думали слід би вважати день прийняття рішення Народною Радою і ЦК КПЗУ (20 липня 1945 р.)».

² У двох наявних археографічних публікаціях (з одного і того ж архівного фонду і опису, але з різних одиниць зберігання) є певні розбіжності. Зокрема, в одному випадку в згаданій постанові приводиться 12 пунктів, а в іншому – 13. Порівн.: Воз'єднання. Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) про воз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною / Упоряд. авт. передм. і покажч. О. Довганич, А. Шекета, М. Делеган. – Ужгород: Карпати, 2000. – С. 253-254; Сторінки історії Ужгородського національного університету: Документи і матеріали. – С. 8-10.

Перший ректор пробув на своїй посаді чотири плідних роки. І мусів повсякчас показувати особистий приклад. Так, у травні 1947 р. він передплатив другу державну позику у будівлю і розвитку народного господарства СРСР на суму 8,3 тис. крб., проректор І. Рогаль – на 7 тис. крб., решта працівників позичили державі місячний заробіток³. У подібних кампаніях університет служив регіональним взірцем.

Іншим разом професорсько-викладацький склад і студенти висунули по Ужгородському виборчому округу № 6 кандидатами в депутати Закарпатської обласної ради декандидатами в депутати Центрального комітету КП(б)У і депутатів трудящих одразу п'ять осіб – очільників СРСР і УРСР Й. Сталіна, В. Молотова, Л. Кагановича, М. Хрущова і проректора УжДУ, доктора медичних наук Василя Кушка⁴. Ясна річ, вожді в Закарпатську облраду (70 депутатів) балотувалися не стали, тому на виборах 21 грудня 1947 р. переміг єдиний претендент – проректор В. Кушко. Паралельно мандат депутата Ужгородської міськради (108 обранців) здобув ректор А. Курішко.

У Києві 18 жовтня 1945 р. з'явилася постанова № 1709 Ради народних комісарів УРСР і Центрального комітету КП(б)У «Про відкриття державного університету в м. Ужгороді». Її підписали голова Ради народних комісарів УРСР Микита Хрущов і секретар Центрального комітету КП(б)У Дем'ян Коротченко. Іншими словами, вже народжений університет усиновили.

Мовилося про клопотання Народної Ради Закарпатської України та доручено вирішити прикладні питання в межах республіканської компетенції: чотири факультети, набір студентів, професорсько-викладацький персонал, обладнання навчальних кабінетів, лабораторій та кафедр, комплектація університетської бібліотеки з фондів навчальної, наукової, політичної та художньої літератури, поверненої з Німеччини (10 тис. прим.) та наданої «Укркниготоргом» (20 тис. прим.) й Академією наук УРСР (10 тис.).

Але університет в Ужгороді на той момент уже діяв. Спочатку (із 1 по 20 вересня 1945 р.) проводилися вступні іспити, потім працювали підготовчі курси і нарешті 1 лютого 1946 р. до занять приступили перші студенти. Примітно, у липні запланували набрати 240 осіб, у жовтні дозволили 180, а у лютому «по факту» зарахували 168.

Загалом у перші роки університет розвивався динамічно. Як звітувало його керівництво, зокрема проректор І. Рогаль, університетська бібліотека у липні 1947 р. вже мала 130 тис. книг⁵. Цікаво, 20 тис. прим. надійшло з Держлітфонду, 3650 – з Ленінградського і Саратовського університетів. Крім того, московське і ленінградське відділення всесоюзного об'єднання «Букінкіга» подарували художньої літератури на суму 152 тис. крб.

Позаяк Микита Хрущов надалі зробив карколомну кар'єру, то у 1950-1960-х рр. утвердилося донині живуче регіональне ідеологічне кліше, де 18 жовтня 1945 р. (по суті, вторинна дата) стало «світлом у кінці тунелю» у віковій мрії «усіх прогресивних закарпатців» про власний університет.

Після жовтневого перевороту 1964 р. М. Хрущова змінили з кремлівського олімпу, однак в умовах дехрущовізації питання про день народження університету ніхто не перереглянув. Але постраждала меморіальна дошка про день народження Ужгородського університету, що донині розміщена на стіні вхідного коридору до хімічного факультету по вулиці Підгірній, 46 в Ужгороді.

Нижню частину мармурового прямокутника, де подано витяг із постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 18 жовтня 1945 р. про УжДУ, так акуратно відрізали, що й дотепер видно ту корекцію. Там фігурували прізвища голови Раднаркому УРСР Микити Хрущова і секретаря ЦК КП(б)У Дем'яна Коротченка, котрі підписали згадану постанову. При цьому Д. Коротченко постраждав «за компанію». Якщо врахувати тодішню ментальність, не важко спрогнозувати, коли б М. Хрущов протримався при владі ще більше року,

³ Голенко Д. Серед студентів і викладачів університету // Закарпатська правда. – 1947. – 7 травня. – С. 2.

⁴ Великий Сталин – первый всенародный кандидат // Закарпатская Украина. – 1947. – 13 ноября. – С. 2.

⁵ Ужгородскому университету // Закарпатская Украина. – 1947. – 24 мая. – С. 8; Рогаль И. Добро пожаловать в университет! // Закарпатская Украина. – 1947. – 4 июля. – С. 6.

то з нагоди 20-ліття заснування УжДУ назвали б його іменем. Однак події пройшли за іншим сценарієм. Самраз обрізане піктографічне джерело гротескно засвідчує регіональний прояв дехуровізації.

Цікаво, наступником Микити Хрущова – генеральному секретарю ЦК КПРС Леоніду Брежнєву (у 1964-1982 рр.) в Закарпатті знайшли вагомішу історичну роль – старшого брата-визволителя і батька возз'єднання¹. До того ж, як начальник політвідділу однієї з армій 4-го Українського фронту, полковник Л. Брежнєв справді був у ложі гостей Першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України 26 листопада 1944 р. в Мукачеві.

Зовсім не випадково у 1979 р. доктор історичних наук Михайло Троян установив, що «у той час Л. І. Брежнєв виступив у Мукачеві в Будинку культури перед інтелігенцією міста з лекцією про Радянську Конституцію, і ми тоді вперше з уст Л. І. Брежнєва почули чітку і яскраву розповідь про Конституцію Країни Рад»². Шкода, що в ту пору за змістовну лекцію не дали йому (Л. Брежнєву) ні почесного доктора, ні почесного професора УжДУ. Як це бачимо тепер в УжНУ: тридцять дипломів почесних докторів вручено за «один присяд» – з нагоди 60-річчя (18 жовтня 2005 р.). Зокрема, почесним доктором УжНУ став голова Закарпатської обласної державної адміністрації О. Гаваші, котрий не мав наукового ступеня і не працював у вищій школі. Добре, що хоч її закінчив...

Відразу звернемо увагу, що 18 жовтня 1945 р. юрисдикція УРСР ще не поширювалася на Закарпатську Україну, однак тоді мало хто на це зважав. Тим більше, що правовий нігілізм – друге ім'я комунізму. Отож голова Спеціального суду Закарпатської України Василь Русин не мав не те, що юридичної, а й вищої освіти загалом.

Підписання 29 червня 1945 р. радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну відкрило шлях модернізації в рамках класичного тоталітарного соціалізму. Запроваджені політичні та економічні відносини стали основними чинниками відпливу населення краю. Протоколом до договору від 29 червня 1945 р. передбачався вільний вибір (оптація) громадянства особами української та російської (у Словаччині), словацької та чеської (у Закарпатській Україні) національностей до 1 січня 1946 р. У результаті оптації близько 10 тис. мешканців Пряшівщини стали громадянами СРСР, а близько 10 тис. закарпатців узяли чехословацьке громадянство, у т. ч. організатор університету С. Добош.

22 листопада 1945 р. радянсько-чехословацький договір про Закарпатську Україну ратифікували тимчасові Національні Збори Чехословаччини, а через декілька днів, 27 листопада, – і Президія Верховної Ради СРСР. Тобто договір набрав чинності. Наступні кроки здійснювалися в межах правового поля Радянського Союзу. Указом Президії Верховної Ради СРСР 22 січня 1946 р. було утворено Закарпатську область із центром у м. Ужгород.

Згідно з указом Президії Верховної Ради УРСР 24 січня 1946 р., з наступного дня (25 січня) на території Закарпатської області було введено законодавство Радянської України. Саме тоді згадана постанова від 18 жовтня 1945 р. могла б мати право на життя. Де-факто все відбулося із випередженням графіка. Але останню крапку ставили в ту пору не в Києві. На Ужгородський університет іще чекали офіційні хрестини.

У Москві на початку спекотного літа 1946 р. (на півдні України починався голодомор) вийшли два документи російською мовою. Вони названі однаково «Про відкриття Ужгородського державного університету в м. Ужгороді Української РСР». Це – постанова Ради Міністрів СРСР № 1138 від 28 травня (за підписом голови Ради Міністрів В'ячеслава Молотова) та її дубляж – наказ Міністерства вищої освіти СРСР № 161 від 7 червня (за підписом міністра С. Кафтанова). Ужгородський державний університет дозволили відкрити, як в оригіналі зазначено, у 1946 р. Його зразу ж віднесли до першої категорії вищих навчальних закладів Радянського Союзу і підпорядкували союзному міністерству вищої освіти.

Як бачимо, в перший рік заснування університет змінив декілька власних назв (Державний Закарпато-Український університет, Закарпатський державний університет³, Державний університет у м. Ужгороді). І от нарешті (28 травня 1946 р.) діючий навчальний заклад отримав остаточну офіційну назву – Ужгородський державний університет. Вона протрималася до 19 жовтня 2000 р., коли указом президента України Л. Кучми (№ 1148/2000) УжДУ надано статус національного та перейменовано в Ужгородський національний університет. За незалежності університет учергове змінив не лише паспорт, але і власника. Нині він підпорядкований Міністерству освіти і науки України.

Офіційно вживана дата народження Ужгородського національного університету належить до останніх бастионів комунізму в українській постколониальній ментальності. Цойно восени 1995 р. утвердилася істина в точній даті звільнення України від нацизму. Доти її відзначали влітку: наприкінці липня 1944 р. радянська армія відвоювала найзахідніше село сучасної Львівської області. З ініціативи голови Закарпатської обласної державної адміністрації Сергія Устича президент України Леонід Кучма, образно кажучи, на четвертому році незалежності відновив «український статус Закарпаття». Отже, день взяття Чопа (28 жовтня 1944 р.) увійшов-таки у вітчизняну історію етапною віхою.

В історичному репертуарі подібних смішинок маємо достатньо. Навіть у тему жвавої парламентської дискусії вилізло те, коли святкувати День незалежності України: 24 серпня (Акт проголошення незалежності) чи 1 грудня (всеукраїнський референдум). Ясна річ, що 1 грудня, оскільки, по-перше, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ, а по-друге, Україну як незалежну державу визнали після референдуму.

Але поет Дмитро Павличко відшукав несподіваний аргумент, який депутатам Верховної Ради видався переконливим: «Святкувати влітку набагато приємніше, ніж взимку. Сніг, чи мороз, чи навіть дощ можуть зіпсувати урочистості»⁴. Забігаючи вперед, нагадаємо: жодні погодні умови не зашкодили тому, що, за рішенням уряду, українці відзначали Різдво 2006 р. аж десять днів у національному масштабі. Але тоді в парламенті суперечкам покладено край. Дату відліку історії незалежної держави визначено (хоч і хибно) – 24 серпня 1991 р.

За такої логіки вже б годилося взяти за основу – 16 липня 1990 р., коли прийнято Декларацію про державний суверенітет УРСР. Бо ні 24 серпня, ні 16 липня Україна не стала незалежною, але однаково в ці літні дні приємно провести дозвілля. Крім того, Україна збагатила перелік т. зв. професійних свят (більше сотні)⁵. Додалось клопотів спірайтерам центральних і регіональних керівників, які проточно змушені вітати відповідні категорії громадян.

Чому про це так детально розповідаю? Тому, що перипетії з відновленням справжньої дати народження Ужгородського національного університету ще попереду. Досі бере гору запозичена в Д. Павличка логіка: «Святкувати в жовтні набагато приємніше, бо викладачі та студенти на робочих місцях. Відпустки і вступні іспити в липні можуть зіпсувати урочистості».

Врешті-решт, Ужгородський національний університет має з чого вибирати на будь-який смак в усі чотири пори року. 19 липня 1945 р. крайовою владою утворено Державний Закарпато-Український університет. Це справжній день народження. 18 жовтня 1945 р. волею Києва він став Державним університетом в Ужгороді, тобто відбулася акція усиновлення. 1 лютого 1946 р. у ньому розпочався повноцінний навчальний процес, а 28 травня 1946 р. у Москві прийнято остаточне рішення (хрестини): Ужгородському державному університету дозволили жити далі. Проте донині регіональний комуністичний міф не може вмерти. Тому до сих пір 18 жовтня 1945 р. – офіційна дата народження Ужгородського національного університету. □

³ Не плутати з діючим нині під такою ж назвою спадкоємцем Ужгородського державного інституту інформатики, економіки і права, заснованого 1996 р.

⁴ Кравчук Л. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. – Київ: Століття, 2002. – С. 124.

⁵ Це ж зауважено: Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Пер. з англ. – Київ: К. І. С., 2004. – С. 360-361.

¹ Троян М. Того дня зійшло сонце возз'єднання. Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України. – Ужгород: Карпати, 1979. – С. 30-32, 36, 53, 62.

² Троян М. Того дня зійшло сонце возз'єднання. – С. 36.